

DD 2024/10

Naar een sociaal-ecocentrisch Wetboek van Strafrecht?

S.M.A. Lestrade, datum 17-01-2024

Datum	17-01-2024
Auteur	S.M.A. Lestrade ^[1]
JCDI	JCDI:ADS941330:1
Vakgebied(en)	Strafrecht algemeen (V)

Het huidige Wetboek van Strafrecht is gebaseerd op een antropocentrisch paradigma waarbij de individuele mens in het heden centraal staat. De vraag rijst in hoeverre dit paradigma aanpassing behoeft gelet op de duurzaamheidsuitdagingen waar we in deze 21^e eeuw voor staan. In deze bijdrage is verkend wat de gevolgen zouden zijn van de verschuiving naar een sociaal-ecocentrisch paradigma in het Nederlandse strafrechtstelsel. Individuele rechtsbelangen verworden bij een dergelijke verschuiving deels tot collectieve rechtsbelangen die mede de behoeften van toekomstige generaties dienen. Het beschermen van deze sociaal-ecocentrische rechtsbelangen door het strafrecht maakt het strafrechtssysteem meer communitaristisch van aard. Met het in kaart brengen van mogelijke (negatieve) gevolgen van voornoemde paradigmaverandering in het strafrecht is een eerste stap gezet in de gedachtevorming hierover. Gepleit wordt voor het delen van vakgebied overschrijdende inzichten en een fundamentele discussie over de vraag of, en zo ja, in hoeverre en op welke wijze de staat het strafrecht wenst in te zetten teneinde de transitie naar een duurzame samenleving te verwezenlijken.

1. Inleiding

Het strafrecht kan worden ingezet om de doeleinden die de staat wenst te verwezenlijken te bereiken.^[2] Door strafrechtelijke normstelling wordt het type overheidsreactie bovendien gereguleerd en worden daaraan juridische grenzen gesteld. Rechtssubjecten worden daardoor tegen potentieel vergaand ingrijpen van de overheid beschermd.^[3]

De gewenste doeleinden veranderen evenwel per tijdsgewricht. Waar vóór De Verlichting een theocentrisch wereldbeeld de samenleving kleurt en de mensen leven voor het Hiernamaals, komt daar met De Verlichting verandering in. Het Hiernamaals verdwijnt naar de achtergrond, het 'hier en nu' treedt naar de voorgrond. De industriële revolutie die volgt - waarbij zoveel mogelijk wordt gestreefd naar materiële vooruitgang voor de mens - is kenmerkend voor de verschuiving naar een antropocentrisch wereldbeeld.^[4] Ondertussen is het natuurlijk kapitaal steeds schaarser geworden en is er steeds meer oog voor de uitputting en vervuiling van de aarde.^[5] Het herstel van het draagvermogen van de planeet is nadrukkelijker voorop komen te staan. In het verlengde hiervan is op internationaal niveau duurzame ontwikkeling als speerpunt op de politieke agenda gezet. Onder duurzame ontwikkeling wordt verstaan een ontwikkeling die tegemoetkomt aan de behoeften van het heden, zonder de mogelijkheden van toekomstige generaties om in hun behoeften te voorzien in gevaar te brengen.^[6] De Verenigde Naties (VN) hebben in dit kader duurzame ontwikkelingsdoelen geformuleerd die ervoor moeten zorgen dat in 2030 een einde is gekomen aan armoede, ongelijkheid en de uitputting en opwarming van de aarde. De doelen behelzen zowel ecologische als sociale doelen.^[7] In het Handvest van de Aarde zijn voorts fundamentele waarden en principes geformuleerd die bijdragen aan een rechtvaardige, duurzame en vreedzame samenleving in de 21^e eeuw. In het Handvest zijn ecologische integriteit,

mensenrechten, economische rechtvaardigheid en vrede onlosmakelijk met elkaar verbonden.^[8] Het Klimaatakkoord van Parijs in 2015 heeft als centrale doel het terugdringen van de uitstoot van broeikasgassen.^[9] Op de recente VN klimaatop 2023 zijn opnieuw afspraken gemaakt over de inspanning die van landen wordt verwacht om klimaatverandering aan te pakken en is in elk geval overeenstemming bereikt over de wereldwijde uitfasering van fossiele brandstoffen.^[10] Ook binnen de Europese Unie (EU) zijn afspraken gemaakt om het natuurlijk kapitaal van de EU te beschermen, te behouden en te verbeteren; van de EU een grondstoffenefficiënte, groene en concurrerende koolstofarme economie te maken en de EU-burgers te beschermen tegen milieugerelateerde risico's voor de volksgezondheid en het welzijn.^[11] Voorts ligt er een voorstel voor een EU Richtlijn inzake milieucriminaliteit.^[12] Ongetwijfeld volgt vanuit de EU nog meer (dwingende) milieuregelgeving omtrent de productie van voedsel, visserij-regulatie of regulatie van emissie-uitstoot.

De ambities van de 21^e eeuw richten zich aldus niet langer tot (het leven, de vrijheid, of het eigendom van) 'a Person', maar veeleer is van belang hoe de drie dimensies *People, Planet* en *Profit* zich op een duurzame manier tot elkaar kunnen en dienen te verhouden. Deze transitie van een tijdperk van het 'Hiernamaals', naar het 'hier en nu' naar het 'hierna op aarde' wordt hierna getypeerd als een verschuiving naar een meer sociaal-ecocentrisch paradigma waarbij het behoud van het ecosysteem als fundamenteel wordt gezien.^[13] De sociale, ecologische en economische factoren van ons handelen dienen daarbij met elkaar in harmonie te zijn.^[14] Tegelijkertijd hebben of krijgen we te maken met de gevolgen van de huidige *onevenwichtige* verhouding tussen de mens, de planeet en de economie. Als voorbeelden kunnen worden genoemd de gevaren van klimaatverandering, virusuitbraken, milieuvervuiling, de gevolgen van migratieproblematiek, arbeidsuitbuiting en (overdreven) consumptisme. Nagedacht zal moeten worden hoe de ambities van de overheid ook tot uitdrukking kunnen worden gebracht in concrete regelgeving zodat de beoogde doelstellingen daadwerkelijk worden bereikt en een reactie kan worden geboden op voornoemde voorbeelden.

De veranderende maatschappij en de rol van het strafrecht geeft momenteel aanleiding tot een ingrijpende modernisering van het Wetboek van Strafvordering uit 1926. Het zou evenzo aanleiding moeten vormen tot een herbeoordeling van het nog oudere Wetboek van Strafrecht uit 1886.^[15] Dat wetboek bevatte regels die hun grondslag vonden in de destijds heersende moraal.^[16] Hoewel inmiddels vele wetwijzigingen zijn doorgevoerd, zijn de structuur en inhoud van het oorspronkelijke wetboek nog grotendeels intact.^[17] Het huidige wetboek gaat daarbij uit van het antropocentrische paradigma uit de tijd van De Verlichting. Zoals hierna uiteen wordt gezet, bevat ons commune strafrecht nauwelijks wetten waarbij het ecosysteem centraal staat. Maar ook over milieustrafwetten die zijn opgenomen in bijzondere ordeningswetgeving, en die aan het behoud van het ecosysteem kunnen worden gerelateerd, is reeds de nodige kritiek geuit.^[18] In 2021 concluderen ook de Strategische Milieukamer en de Algemene Rekenkamer dat het huidige stelsel van toezicht en handhaving onvoldoende werkt om milieucriminaliteit tegen te gaan.^[19] In april 2023 rapporteert de Onderzoeksraad voor Veiligheid dat de bescherming van omwonenden tegen langdurige blootstelling aan emissies van bedrijven tekortschiet.^[20] Enigszins gelieerd hieraan hebben op 4 september 2023 de omwonenden van chemiefabriek Chemours aangifte gedaan tegen het bedrijf en de leidinggevenden vanwege vervuiling met pfas.^[21] Recent is een initiatiefwetsvoorstel ingediend tot strafbaarstelling van ecocide.^[22]

Voornoemde ontwikkelingen markeren de noodzaak van een meer fundamentele discussie over de vraag of de bescherming van het ecosysteem onderdeel zou moeten zijn van ons commune strafrecht en of daarbij het perspectief moet worden verplaatst van een antropocentrisch naar een ecocentrisch uitgangspunt.^[23] Wat zijn de gevolgen van een strafrechtstelsel waarbij het ecosysteem niet slechts in bijzondere wetgeving een plaats krijgt, maar in het algemene Wetboek van Strafrecht als zelfstandig te beschermen belang centraal staat?

In deze bijdrage verken ik op welke wijze een ecocentrische benadering in het Nederlandse strafrechtstelsel tot uitdrukking kan komen en welke wijzigingen en risico's dit tot gevolg kan hebben. Daarbij maak ik gebruik van inzichten over strafrechtelijke theorievorming uit de liberale Anglo-Amerikaanse schadebeginseldocctrine en vooral van de Duitse rechtsgoedleer inzake de strafrechtelijke bescherming van collectieve rechtsbelangen.

2. Betekenis antropocentrisme en (sociaal-)ecocentrisme

Voordat kan worden ingegaan op de (mogelijke) gevolgen van de verschuiving naar een sociaal-ecocentrisch benadering in het strafrecht, is het noodzakelijk uiteen te zetten wat wordt bedoeld met de in deze bijdrage gebruikte begrippen antropocentrisme en (sociaal-) ecocentrisme. Daarbij zij allereerst aangetekend dat in de literatuur en binnen diverse wetenschapsdisciplines verschillende definities worden gehanteerd en diverse zienswijzen bestaan omtrent de precieze betekenis van deze begrippen. Dit artikel heeft niet de ambitie strak afgepaalde definities te formuleren. Op basis van andere wetenschappelijke bronnen worden in dit onderzoek enigszins gesimplificeerde kaders en karaktereigenschappen weergegeven. Deze kaders en karaktereigenschappen worden vervolgens gebruikt bij de doordenking van (eventuele) gevolgen in het strafrecht.

‘Anthropos’ komt van het oud-Grieks (άνθρῶπος) en betekent mens. ‘Ceen’ staat voor nieuw en is afgeleid van het oud-Griekse kainos. Het antropoceen wordt binnen de geologie ook wel aangeduid als het tijdperk van de mens op aarde en de veranderingen die de mens in het (functioneren van het) aardesysteem heeft veroorzaakt.^[24] De term ‘aardesysteem’ verwijst op zijn beurt weer naar de op elkaar inwerkende fysische, chemische en biologische processen op aarde. Het systeem bestaat uit het land, de oceanen, de atmosfeer en de polen. Het omvat de natuurlijke cycli van de planeet - de koolstof-, water-, stikstof-, fosfor-, zwavel- en andere cycli - en diepe aardprocessen. Ook het leven is een onderdeel van het aardesysteem.^[25]

Binnen de geesteswetenschappen wordt het antropocentrisme omschreven als de visie waarin de mens centraal staat.^[26] Een normatief antropocentrisch paradigma kenmerkt zich doordat de *homo sapien* wordt gezien als superieur in het universum en op basis van die veronderstelling worden aannames gedaan. Alleen de mens heeft intrinsieke waarde. De mens is aldus de norm. Al het andere dat zich in de menselijke leefomgeving bevindt, wordt afgemeten aan de mens. De waarde daarvan wordt bepaald aan de hand van het nut ervan voor het bestaan van de mens en heeft dus slechts een utilitaristische waarde. Binnen deze visie zouden alleen mensen rechten kunnen en moeten hebben, andere organismen niet. Mensen zouden de natuur mogen domineren of onderwerpen.^[27]

Verscheidende wetenschappers betogen dat in het tijdperk van het Antropoceen door toedoen van de mens het stabiel functioneren van de levensondersteunende systemen op aarde wordt bedreigd. De gevolgen daarvan zijn onder andere een afnemende voedselproductie, waterschaarste, extreem weer, verzuring van de oceanen, verslechtering van ecosystemen, en de stijging van de zeespiegel.^[28] De huidige en toekomstige generaties worden daarom geconfronteerd met uitdagingen die nooit eerder in de menselijke geschiedenis zijn gezien.^[29]

Vanwege deze bedreigingen wordt de traditionele normatief antropocentrische visie steeds meer bekritiseerd. Het besef groeit dat de visie waarbij de *homo sapien* als superieur aan de omgeving of de natuur staat, bijdraagt aan het disfunctioneren van het aardesysteem. Vanuit die kritiek is een ecocentrische beweging ontstaan.^[30] Eco komt van Oikos, wat in het oud-Grieks ‘huis’ betekent en refereert naar het ecosysteem of de aarde als ons (t)huis.

Binnen het zuiver ecocentrische paradigma staat niet de mens in het midden van het bestaan, maar wordt het ecosysteem centraal gesteld.^[31] Een normatief zuiver ecocentrisch paradigma gaat ervan uit dat het ecosysteem een eigen intrinsieke waarde heeft, niet omdat de mens deze waarde toekent, maar omdat het dit uit zichzelf bezit. De mens is in deze visie onderdeel van een groter geheel, en moet niet exclusief normbepalend zijn. Het ‘ecosysteem’ bestaat zowel uit biotische delen (levende organismen) als abiotische delen (niet levende factoren zoals lucht, water en licht). Het omvat aldus alle natuur.

Een ecocentrisch wereldbeeld in de breedste zin van het woord, behelst dus ook biocentrisme (de ethiek die intrinsieke waarde toekent aan alle levende wezens) en zoöcentrisme (de ethiek die intrinsieke waarde toekent aan dieren) en gaat zelfs nog verder dan deze ideologieën omdat het ook intrinsieke waarde toekent aan niet levende organismen.^[32] Het zuiver ecocentrische wereldbeeld wordt in de milieu-ethiek ook wel getypeerd als ‘diepe ecologie’.^[33]

Een diep ecologisch of zuiver ecocentrisch paradigma kan echter niet worden vereenzelvigd met het fundament van het strafrecht. De betekenis, het nut en de noodzaak van een strafrechtelijk systeem, het (kunnen) optuigen en in stand houden van een dergelijk systeem, is inherent aan het bestaan van een menselijke beschaving. Een ecocentrische benadering die voor het strafrecht relevant is, betreft aldus een

denkkader waarin een zekere paradox verweven zit, omdat dat kader eveneens het bestaan van de mensheid veronderstelt, daaraan een eigen waarde toekent en in zeker zin moet waarborgen. Binnen een dergelijk kader kan het ecosysteem niet louter van intrinsieke waarde zijn, maar dient het tevens van utilitaristische waarde te zijn voor het behoud van de mens als soort.

Een denkkader dat hierbij past, wordt in de milieu-ethiek aangeduid met 'sociale ecologie'. Ik noem het in deze bijdrage ook wel het sociaal-ecocentrisch paradigma. De 'sociale ecologie' deelt met de 'diepe ecologie' de opvatting dat de basis van de huidige milieucrisis ligt in de dominante ideologie van moderne samenlevingen. Net als de 'diepe ecologie' beweert de 'sociale ecologie' dus dat een radicale herziening van deze ideologie noodzakelijk is om de milieucrisis op te lossen. Maar dat die crisis moet worden opgelost, is - anders dan bij de 'diepe ecologie' - gericht op het welzijn en bestaan van mensen nu en in de toekomst.

En anders dan het antropocentrische paradigma, ziet de sociale ecologie de *homo sapiens* niet als superieur aan de natuur. De mens maakt deel uit van de natuur.^[34] De mens zou de natuur niet mogen exploiteren, maar zou zijn vaardigheden moeten inzetten voor het behoud van de natuur. De natuur kan binnen dit paradigma rechten bezitten. Maatregelen die worden genomen in het kader van duurzaamheid kunnen worden geplaatst binnen dit sociaal-ecocentrisch paradigma.

Met deze - slechts elementair - weergegeven uiteenzetting van denkbeelden in de milieuethiek, wordt in dit artikel onder de antropocentrische benadering verstaan: het beleid dat is gericht op de bescherming van de mens als individu, in het hier en nu. Onder de sociaal-ecocentrische benadering wordt verstaan: het beleid dat is gericht op bescherming van het ecosysteem, mede in het belang van de mensheid in de toekomst. Daarbij wordt binnen de antropocentrische benadering de mens als superieur aan de natuur beschouwd en staat met name de mens als individu centraal. Bij de sociaal-ecologische benadering is de mens onderdeel van de natuur en is het behoud van de natuur en de mensheid als soort van belang. Natuurlijk kunnen ook over deze indeling weer discussies ontstaan. De scheidslijn is niet steevast zo zwart-wit te trekken. Voor het huidige gedachte-experiment in dit onderzoek over de gevolgen voor het strafrecht bij een meer ecocentrisch georiënteerd systeem is deze indeling echter voldoende functioneel.

Om het bovenstaande in het strafrecht concreet te maken: binnen een antropocentrisch paradigma is de huidige strafbaarstelling van milieuverontreiniging in art. 173a en 173b Sr te begrijpen. Het door opzet of schuld aanbrengen van een stof op, of in de bodem, in de lucht of in het oppervlaktewater is strafbaar, maar alléén als dit schadelijk is voor de openbare gezondheid van een ander of als dit een ander in levensgevaar brengt. Bij een sociaal-ecocentrisch paradigma laten zich ook andere gevolgen indenken die de basishandeling van verontreiniging strafwaardig (kunnen) maken. Zelfs het enkele verontreinigen van de bodem kan in die benadering al voldoende voor strafbaarheid zijn omdat door bepaalde handelingen de biodiversiteit van de bodem wordt aangetast hetgeen eo ipso een negatieve impact heeft op het aardstelsel en op de lange termijn op het welzijn van de mensheid.^[35]

3. Schade & collectieve rechtsbelangen

3.1 Schadebeginseldoctrine vs. rechtsgoedleer

Er is een zekere consensus dat het strafrecht fungeert als instrument om schade te voorkomen. Schade vormt de basis voor de strafbaarstelling van gedrag. Het schadebeginsel zoals dat is verdedigd door de liberale Mill houdt in dat de overheid alleen macht mag uitoefenen tegen zijn burgers als zij schade berokkenen jegens anderen. Iemands eigen welzijn, hetzij fysiek, hetzij moreel, vormt onvoldoende rechtsgrond voor strafrechtelijke overheidsinterventie.^[36]

Tegelijkertijd wordt vanuit de wetenschap kritiek geuit op Mills schadebeginsel. Zo stelt Dubber dat het schadebeginsel ons enkel iets leert over moraliteit en zedelijkheid, maar geen theorie behelst van de betekenis van het strafrecht. De rechtsgoedleer uit de Duitse dogmatiek zou in dit opzicht wel een theorie bieden van

strafrechtelijke schade en het doel van het strafrecht. Deze leer gaat ervan uit dat de functie van het strafrecht niets anders is dan de bescherming van rechtsgoederen of rechtsbelangen (ik gebruik deze twee termen als synoniemen). Wat niet als een rechtsgoed kan worden beschouwd, valt buiten het bereik van het strafrecht en het in gevaar brengen ervan mag dus ook niet strafbaar worden gesteld.^[37]

Deze kritiek op het schadebeginsel wordt zeker niet door eenieder onderschreven. Hassemer beschouwt zowel het schadebeginsel als de rechtsgoedleer als doctrines die een zinvolle bijdrage kunnen leveren aan het strafrecht.^[38] Het zijn volgens hem allebei op schade georiënteerde strafrechttheorieën waarbij de inzet van strafrecht alleen dan is gerechtvaardigd als sprake is van de schending van een rechtsgoed of schade wordt toegebracht aan een ander persoon.^[39] Peršak en Hörnle merken zelfs op dat het schadebeginsel als theorie juist meer begrenzungen kan stellen aan het strafrecht. Het begrip 'schade' is smaller dan de vagere term 'rechtsgoed'.^[40] Uitgangspunt van het schadebeginsel is bovendien dat de *schade* wordt *toegebracht aan anderen*. Deze eis wordt binnen de rechtsgoeddoctrine niet per se gesteld.^[41] Beide auteurs pleiten voor een liberaal strafrecht. Volgens Hörnle zou enkel het beschermen van rechten van individuen tegen aanvallen door anderen onder het strafrecht moeten vallen.^[42] Peršak betoogt dat de rechtsgoedleer moet worden beperkt om een functie te kunnen vervullen die meer vergelijkbaar is met de schadebeginseldoctrine. Dat betekent dat enkel daar waar sprake is van het schaden van *wettelijk beschermde belangen van anderen*, het strafrecht een functie heeft. Op die manier kunnen moralisme en paternalisme worden uitgesloten (maar dan nog is de 'schade' binnen het schadebeginsel beperkter dan de schade die voortvloeit uit de schending van een wettelijk beschermd 'goed' in de *Rechtsgüt* doctrine).^[43]

In deze bijdrage ga ik ervan uit, in overeenstemming met Hassemer, Peršak en Hörnle, dat zowel het - op het liberaal gedachtegoed geïnspireerde - schadebeginsel als de rechtsgoedleer een zinvolle kritische bijdrage kunnen leveren aan de theorievorming in de strafrechtswetenschap.^[44] Met name van de rechtsgoedleer maak ik gebruik voor het in kaart brengen van de gevolgen en de risico's in het strafrecht als het systeem op een sociaal-ecocentrisch paradigma zou zijn gebaseerd.

3.2 Individuele rechtsbelangen vs. collectieve rechtsbelangen

Over het concept rechtsbelangen bestaan voorts verschillende ideeën.^[45] Onderscheid wordt gemaakt tussen de positivistische en de normatieve school. Bij de positivistische benadering heeft het rechtsbelang een ordenende en interpretatieve functie. De gedragingen in de delictsommeringen weerspiegelen de belangen die de overheid met het strafrecht wenst te beschermen. Bij de normatieve benadering heeft het rechtsbelang tevens een legitimerende functie. De normatieve rechtsbelangenschool stelt zich de vraag welke rechtsbelangen legitiem aanspraak kunnen maken op strafrechtelijke bescherming. Deze school kan aldus worden beschouwd als systeem-kritisch.^[46] Binnen de normatieve rechtsbelangenschool zijn er vervolgens weer diverse gedachten over wat de legitimerende functie van het rechtsbelangenconcept inhoudt.

In de meer liberale traditie - die onder meer wordt aangehangen door Peršak en Hörnle - wordt het rechtsbelangenconcept als een beperkend concept beschouwd. Het rechtsbelang dient de vrijheid van de burger ten opzichte van de staat te beschermen.^[47] Het heeft dus voornamelijk betrekking op individuele rechtsbelangen; belangen die verband houden met een persoon. Onder deze belangen worden in elk geval geschaard: het leven, de vrijheid, de lichamelijke integriteit en het eigendom van personen.^[48] De liberale traditie kijkt kritisch naar de strafrechtelijke bescherming van collectieve rechtsbelangen. Dit zijn rechtsbelangen die de belangen van het algemene publiek dienen, zoals bepaalde vertrouwensrechten, sociale belangen, het functioneren van de staat en zijn instellingen, openbare veiligheid, de democratische rechtsorde, de economie en zoals hierna te bespreken ook het behoud van het ecosysteem.^[49] Het gevaar van de aanvaarding van collectieve rechtsbelangen is volgens Roxin dat het kan ontaarden in een moralistisch strafrechtstelsel.^[50] Voor collectieve rechtsbelangen kan gelden dat zij een zaak zijn van publiekrecht, maar dat wil niet zeggen dat zij door het strafrecht moeten worden beschermd.^[51]

Het risico van de bescherming van collectieve belangen in het strafrecht wordt ook door Peršak onderschreven. Hoewel ons denken verder zou moeten gaan dan onze eigen individuele belangen en er rekening mee dient te worden gehouden dat we als individuen samenleven in een gemeenschap, hoeft het strafrecht volgens haar niet op een expansieve manier te worden ingezet om publieke belangen te

beschermen. Collectieve belangen kunnen worden misbruikt indien zij enkel het belang van de staat dienen. In de gevallen waarin ze dat niet doen, kunnen zij worden afgeleid van individuele belangen. Als collectieve belangen niet kunnen worden gezien als een loutere optelsom van individuele belangen, dan verdienen ze volgens haar op een andere manier bescherming dan via het strafrecht. Het strafrecht moet volgens haar 'trouw blijven' aan zijn strafrechtelijke stelregels van een minimalistische, humanistische, ultima ratio criminalisering. De staat bestaat vooral voor het individu en de uitbreiding van de bescherming tot buiten het welzijn van het individu wordt vroeg of laat onhoudbaar vanuit liberaal perspectief. Het kan gemakkelijk vervallen in de bescherming van de moraal van de meerderheid. Sommige uitzonderingen kunnen acceptabel of zelfs onvermijdelijk zijn (we kunnen van geen enkel criminaliseringsprincipe verwachten dat het onvoorwaardelijk en zonder uitzonderingen alle gevallen op juiste wijze dekt), maar dergelijke uitzonderingen kunnen niet het belang van het individualistische principe ontkennen.^[52]

Voortbouwend op het werk van onder meer Feinberg en Peršak, onderscheidt Ten Voorde twee verschillende collectieve rechtsbelangen. De eerste betreffen geaggregeerde rechtsbelangen; dat zijn belangen die kunnen worden beschouwd als optelsom van individuele rechtsbelangen (bijvoorbeeld de openbare orde, deze kan in verband met mensenrechten worden begrepen, of vertrouwensbelangen waarbij sprake is van een *shared interest*). De tweede variant omhelst zuiver collectieve rechtsbelangen; dat zijn belangen die wel met personen zijn verbonden, maar niet als optelsom van individuele rechtsbelangen kunnen worden begrepen (bijvoorbeeld de veiligheid van de staat). Een liberaal strafrecht hoeft volgens Ten Voorde niet afwijzend tegenover de geaggregeerde rechtsbelangen te staan, zolang de verhouding tot individuele rechtsbelangen duidelijk is en de individuele rechtsbelangen voorop worden geplaatst. Een liberaal strafrecht moet terughoudend zijn ten aanzien van de strafrechtelijke bescherming van zuiver collectieve rechtsbelangen. Als een Wetboek van Strafrecht deze belangen al wil beschermen, dan kan dat alleen voor zover dergelijke rechtsbelangen kunnen worden erkend als *onze* rechtsbelangen. Dat betekent dat daarbij kan worden vastgesteld dat wij allemaal deze belangen hebben en waarvan wij vinden dat zij voor iedereen even belangrijk zijn voor ons als gemeenschap.^[53] Mij lijkt dit concept van 'ons rechtsbelang' eerder communitaristisch dan liberaal van aard.^[54] Mogelijk moet de liberaal in sommige gevallen erkennen dat bepaalde gemeenschappelijke belangen niet goed te verdedigen zijn vanuit het liberalisme, maar toch beschermingswaardig zijn.

De discussie kan worden gevoerd of het onderscheid tussen individuele rechtsbelangen en collectieve rechtsbelangen niet diffuser is. Weliswaar betreft het recht op leven een individueel belang, maar het dient tevens het belang van naasten en meer in den brede van de samenleving. Bovendien vinden we dit rechtsbelang zo belangrijk dat we het met het publieke recht willen beschermen. Andersom is de protectie van de openbare orde niet alleen van belang voor de gemeenschap, maar ook voor individuen. Bij bepaalde rechtsbelangen (zoals het leven, de vrijheid en het eigendom van personen) kan wel sterker worden betoogd dat deze primair en meest direct strekken ter bescherming van specifieke individuele belangen dan van publieke belangen.^[55] De gevaren die onder meer Peršak en Ten Voorde met name willen benadrukken is dat de rechtsgoederen die niet specifiek individuele belangen dienen, maar louter dan wel met name gericht zijn op het 'algemene belang', kunnen worden misbruikt door de staat en dat zij zich kunnen keren tegen individuele belangen.^[56] De bescherming van deze algemene belangen kunnen de staat meer macht geven en kunnen botsen met de bescherming van de vrijheid van de burger ten opzichte van de staat.

Voor wat betreft het behoud van het ecosysteem geldt dat dit niet gezien kan worden als een rechtsbelang dat primair strekt tot bescherming van het individu, omdat het (mede) een belang treft van generaties die nu nog niet bestaan en waarvan we bovendien niet weten hoe die generatie er uitziet. De bescherming van het algemene belang is in dit geval verheven boven de bescherming van de vrijheid van het individu in het hier en nu. Het behoud van het ecosysteem kan in zoverre worden aangemerkt als 'collectief rechtsbelang' dan wel - bij het aantasten ervan - als 'collectieve schade'. Wat zijn de gevolgen van dan wel de bezwaren tegen de bescherming van het ecosysteem door het materieel strafrecht binnen de Anglo-Amerikaanse schadebeginseldoctrine en de Duitse rechtsgoedleer? Opgemerkt zij dat de literatuur op het gebied van beide doctrines zich niet uitlaat over het concept 'het behoud van het ecosysteem'. Er is echter wel geschreven over 'de bescherming van het milieu' door middel van het strafrecht. Ik gebruik de gedachtevorming op het gebied van het milieustrafrecht voor het doordenken van de sociaal-ecocentrische benadering.

3.3 De aantasting respectievelijk het behoud van het ecosysteem: collectieve schade resp. collectief

rechtsbelang in een liberaal strafrechtssysteem

Duidelijk is dat Feinberg - in zijn uitwerking van Mills schadebeginsel - kritisch staat tegenover de strafrechtelijke bescherming tegen collectieve schade, waaronder hij onder meer milieuvervuiling schaaft. Als een wetgever dergelijke 'publieke accumulatieve' schade wil voorkomen, moet hij nauwgezet weten hoe hij de te verbieden gedragingen moet beschrijven die het publieke belang schaden, zodat hij precies die specifieke gedragingen kan criminaliseren. Maar als een wetgever niet weet, een ook geen manier heeft om te beslissen aan welke handelingen de schade in kwestie moet worden toegeschreven, heeft hij geen manier om een gewenste wet te formuleren die leegheid, willekeur en een overkill vermijdt.^[57]

Eenzelfde soort geluid is te horen binnen de Duits liberaal normatieve rechtsbelangenschool. Zo betoogt Hefendehl dat het milieu geen beschermd goed kan zijn omwille van zichzelf, maar enkel in zijn functie om menswaardige leefomstandigheden voor de huidige mens in de breedste zin te handhaven en ook te beschermen.^[58] Als een concept als de 'natuur en haar diversiteit voor menselijke bloei' als uitgangspunt zou worden gehanteerd als strafrechtelijk te beschermen belang, dan zou dit elk kritisch potentieel van het concept rechtsgoed ontnemen. De maatschappelijke relevantie van het concept rechtsgoed zou dan niet meer zijn dan een lege huls. Het plaatst de relatie van de dieren- en plantenwereld tot de mens op de achtergrond.^[59] Hefendehl acht het problematisch om het bereik van natuurbescherming in te schatten. Eventueel zou kunnen worden beargumenteerd dat de biodiversiteit van planten en dieren een basisvoorwaarde is voor het evenwicht van de natuur waarin de mens leeft. In veel gevallen is het evenwel niet mogelijk een betrouwbare inschatting te maken van de gevolgen van het uitsterven van bepaalde planten- en diersoorten op de mens. Dat is bijvoorbeeld anders bij misdrijven zoals het afbeelden van geweld of het verspreiden van pornografische geschriften waarbij de mogelijke risico's binnen een hanteerbare bandbreedte vallen. Ten aanzien van de mogelijke effecten op het gebied van de natuur kunnen slechts vage extrapolaties worden gemaakt. De natuur zelf of haar verschillende verschijningsvormen kunnen dan ook niet als rechtmatig te beschermen belangen worden beschouwd.^[60]

Onder de Duitse liberale aanhangers zijn ook Hohmann en Hassemer kritisch ten aanzien van het milieu als strafrechtelijk te beschermen rechtsgoed. Hohmann is van mening dat als het gaat om milieudelicten alleen een eigen rechtsbelangenleer geschikt is. In zijn optiek zijn grote delen van het huidige (Duitse) milieustrafrecht niet verenigbaar met de strafrechtsgoeddoctrine en zouden deze veeleer buiten het strafrecht om moeten worden geregeld.^[61] Hassemer gaat zelfs nog een stap verder. Hij is tegen de uitbreiding van het strafrechtelijk instrumentarium om wat hij noemt 'moderne risico's' in onze maatschappij te bestrijden zoals op het gebied van het milieu, de economie, gegevensverwerking, drugs, belastingen, buitenlandse handel en de georganiseerde misdaad in het algemeen. Het strafrecht moet volgens hem niet verworden tot een functioneel instrument van binnenlands beleid. In zijn optiek zou het wetboek van strafrecht moeten worden teruggebracht tot een 'kernstrafrecht'. De problemen van de moderne samenleving zouden moeten worden tegengaan met een 'interventierecht' dat zich bevindt tussen het strafrecht en het administratieve recht en dat minder veeleisende waarborgen en procedurele regels heeft dan het strafrecht, maar tegelijkertijd met minder vergaande sancties tegen individuen is toegerust.^[62]

Peršak meent eveneens dat de bescherming van complexe rechtsgoederen zoals de bescherming van het milieu (voor zover dit niet direct schadelijk is voor het individu) buiten het strafrecht moet worden aangepakt. Het traditionele strafrecht is gebaseerd op de morele verantwoordelijkheid en schuldwaardigheid van de individuele actor.^[63] De bescherming van het milieu is volgens haar meer een sociaal dan een moreel recht, en moet daarom eerder worden gezien als een uitvloeisel van de sociale, en niet van de morele verantwoordelijkheid. Bovendien is de reden van het verbinden van gevolgen vanwege het beschadigde goed anders: de nadruk ligt op herstel en niet op straf.^[64]

3.4 De wenselijkheid van de inzet van het strafrecht voor het behoud van het ecosysteem

Hiervoor is ingegaan op de vraag in hoeverre het behoud van het ecosysteem een rechtsgoed *kan* zijn, maar diverse auteurs hebben zich ook uitgelaten over de vraag of inzet van het strafrecht wenselijk is om de aantasting van het ecosysteem tegen te gaan. De discussie verplaatst zich dan meer naar de vraag of de het behoud van het ecosysteem een rechtsgoed *zou moeten* zijn.

Net zoals binnen de Duitse normatief liberale rechtsgoedleer is ook binnen de Nederlandse strafrechtswetenschap meer in den brede kritiek ten aanzien van de uitdijing van het strafrecht. Het gevaar van het uitbreiden van strafrechtelijk handhaving voor het beteugelen van risico's in onze veiligheidsstaat is door diverse Nederlandse (strafrecht)wetenschappers onder woorden gebracht.^[65] Meer specifiek waarschuwt Doorenbos ertegen het strafrecht in te zetten om politiek-maatschappelijke ambities op het terrein van klimaat en milieu te verwezenlijken. Hij gelooft niet dat het strafrecht daar het geëigende middel voor is en is kritisch op het in toenemende mate gebruik van strafrechtelijk gesanctioneerde zorgplicht- en vangnetbepalingen in de omgevingswetgeving. Het strafrecht dient zijns inziens niet als demonstratie van symboolpolitiek te fungeren.^[66]

Niet alle strafrechtwetenschappers zijn evenwel tegen de inzet van het strafrecht om milieuschade te bestrijden. Volgens Lüderssen zou het beperken van het strafrecht tot een 'kernegebied' van klassieke delicten (zoals Hassemer voorstelt) een teruggang naar een 'klassenstrafrecht' behelzen. ^[67] De dief zou dan wel hard kunnen worden gestraft, terwijl de rijke economische en ecologische delinquenten aan de mildere sancties van het zogenaamde interventierecht zouden worden onderworpen. Kim onderschrijft deze stelling en acht het 'moderne strafrecht' onmisbaar om een essentiële rol te spelen bij de bescherming van het milieu in de huidige risicosamenleving.^[68]

Eveneens onder de Nederlandse strafrechtwetenschappers is er steun voor het 'behoud van het ecosysteem' als collectief rechtsbelang in het strafrecht. Zo meent Schuilenburg dat het schadebeginsel in de geest van Mill dient te worden uitgebreid tot schadelijke activiteiten tegen het ecosysteem, dier- en plantsoorten, zelfs als deze activiteiten (nog) niet strafbaar zijn gesteld in wet- en regelgeving. Niet alleen daadwerkelijke en aantoonbare schade, maar ook gevaar voor schade aan milieu, mens en dieren zou dan onder het bereik van de strafwet vallen en zou uitgangspunt voor overheidsingrijpen moeten kunnen zijn.^[69] Haentjens meent dat bepaalde milieunormschendingen binnen het commune strafrecht dienen te worden gesanctioneerd. Er is een brede consensus over de schade die milieuverontreiniging veroorzaakt. Anders dan Doorenbos vindt Haentjens juist dat met het strafrecht een signaal kan worden afgegeven. In het bestuurlijke milieustrafrecht heeft het strafrechtelijk sanctioneren een instrumenteel karakter en komt het aan op de effectiviteit van handhaving. Het bestuurlijk apparaat kan deze handhaving niet aan. Hoewel ook binnen het commune strafrecht valt te verwachten dat de opsporing, het onderzoeken en vervolgen van milieudelicten ineffectief zal zijn vanwege capaciteitstekorten, wordt dit manco gecompenseerd door de symboolfunctie die uitgaat van gemeenschappelijke rechts- (en levens) belangen.^[70] In het verlengde hiervan stellen Faure en Visser in hun onderzoek naar het Nederlandse milieustrafrecht dat juist het ontbreken van concrete gevaarzettingsdelicten die zijn gericht op de bescherming van ecologische rechtsgoederen en van autonome delicten die bescherming bieden bij zeer ernstige vormen van milieuverstoring het belangrijkste tekort van het Nederlandse stelsel zijn.^[71]

4. Het huidige Nederlandse (milieu)strafrecht: een antropocentrisch perspectief

Zoals hiervoor bleek, gaan zowel de schadebeginseldoctrine als de liberaal normatieve rechtsgoedleer in de kern uit van een individualistisch principe waarbij de mens centraal staat. Het strafrecht dient daarbij terughoudend te worden ingezet. Het strafrecht is een geëigend middel indien schade wordt toegebracht aan een ander of indien andermans rechtsbelangen worden geschaad. Beide doctrines staan in beginsel kritisch tegenover de bescherming tegen (zuiver) collectieve schade dan wel de protectie van rechtsbelangen. De leren gaan uitdrukkelijk niet uit van een systeem waarbij niet het individu, maar het ecosysteem centraal staat. De liberale uitgangspunten van beide leren vertalen zich in een strafrechtssysteem dat reactief van aard is, dat in principe alleen reageert op reeds ingetreden gevolgen, niet toekomstgericht is en waarvan de reikwijdte beperkt is.^[72]

De liberale vooronderstelling dat het strafrecht slechts een ultimum remedium is, werd ook bij de invoering van ons wetboek van Strafrecht door de wetgever benadrukt.^[73] En die grondstelling wordt ook nu nog door de wetgever onderschreven.^[74] Als we kijken naar de huidige rechtsbelangen in het Wetboek van Strafrecht dan heeft de schade aan het leven, de vrijheid of het eigendom van de mens een dominante positie in het wetboek.

In de memorie van toelichting bij de wet tot verhoging van de maximum gevangenisstraf voor doodslag merkt de wetgever zelfs op dat het rechtsbelang dat door de misdrijven moord en doodslag wordt beschermd, het recht op leven, het hoogste in rang is.^[75]

De bescherming van het ecosysteem maakt nauwelijks onderdeel uit van het commune strafrecht. De delicten die kunnen worden gelieerd aan het behoud van het ecosysteem zijn bepaalde op het milieu geconcentreerde delicten zoals in titel VII 'misdrijven waardoor de algemene veiligheid van personen of goederen in gevaar wordt gebracht' (bijv. art. 161 vernieling dijken, gas- of waterleiding en riolering; art. 172 vergiftigen, belemmeren en vernielen drinkwatervoorziening; art. 173a en 173b Sr verontreiniging oppervlaktewater^[76]) en in titel XXVII 'vernieling of beschadiging' (bijv. art. 350 lid 2 beschadigen van een dier en art. 351 beschadigen van zaken van algemeen nut). Maar al deze delicten staan in het teken van het belang van en/of voor de mens.^[77] Zo is het beschadigen van een dier in artikel 350 lid 2 Sr alleen strafbaar als dit geheel of ten dele aan een ander toebehoort. Het achterliggende belang betreft hier niet het bestaansrecht van het dier, maar het individuele eigendomsrecht. En ook het ophitsen van een dier in artikel 425 Sr is enkel een strafbare overtreding vanwege het potentiële gevaar voor de mens of zijn eigendommen. De vraag rijst evenwel in hoeverre de traditionele liberale gedachte in ons Wetboek van Strafrecht soelaas biedt bij de duurzaamheidsuitdagingen waar we in deze 21^e eeuw voor staan.

5. Naar een sociaal-ecocentrisch paradigma

5.1 Paradigmaverschuiving

Het huidige Wetboek van Strafrecht is gebaseerd op een antropocentrisch paradigma waarbij de mens centraal staat. De theorievorming over het strafrecht en de huidige dominante positie in het Wetboek van Strafrecht van het leven, de vrijheid, en het vermogen van de mens passen bij dit antropocentrische wereldbeeld.

Als de mens niet meer centraal staat, maar 'het behoud van het ecosysteem' of 'de balans tussen de drie dimensies *People, Planet en Profit*', ^[78] heeft dat tevens gevolgen voor wat als te beschermen rechtsgoed geldt. In paragraaf 3 werd duidelijk dat binnen een liberaal systeem is geaccepteerd dat individuele rechtsbelangen zoals het leven, de vrijheid en het eigendom bescherming verdienen door het strafrecht. Bij een transitie naar een sociaal-ecocentrisch paradigma, zijn het juist deze geaccepteerde *individuele* rechtsbelangen die niet alleen meer vanuit antropocentrisch perspectief moeten worden beoordeeld. Deze rechtsbelangen verworden door een paradigmaverschuiving deels ook tot collectieve rechtsbelangen. Ten aanzien van alle drie de rechtsbelangen geef ik hieronder voorbeelden.

5.2 Het recht op leven vanuit sociaal-ecocentrisch perspectief

Als het gaat om het recht op leven, zijn het vanuit ecocentrisch perspectief niet alleen de *homo sapiens* die dit recht zouden moeten hebben, maar ook dieren en planten en mogelijk zelfs andere levende organismen. Een dergelijk uitgangspunt wordt tevens ondersteund door de internationaal groeiende beweging Rechten voor de Natuur, die zoals de naam al veronderstelt, pleit voor rechten voor de natuur.^[79] De beweging gaat zelfs nog verder dan het propageren voor rechten voor levende organismen, want ze is ook voorstander van rechten voor 'niet levende organismen'. Het recht op leven gaat in dat geval over in een soort 'recht op bestaan'. Als een rivier of een natuurgebied inderdaad als rechtsfiguur zou worden erkend en bestaansrecht krijgt in het strafrechtstelsel, zou dit vergaande gevolgen kunnen hebben. Het zou kunnen betekenen dat een dergelijk rechtsfiguur als slachtoffer kan worden geschaad en strafrechtelijke bescherming dient te genieten. In het verlengde hiervan ligt wellicht een nieuwe titel in het Wetboek van Strafrecht in de rede: de bescherming van de natuur. Een vorm van strafbaarstelling van ecocide zou onder deze titel kunnen worden ondergebracht.^[80] Maar er kan ook aan de toevoeging van andere delicten worden gedacht. Zo zou bijvoorbeeld het eten van vlees kunnen worden verboden; als de mens geen andere mensen mag doden, zou dat evenzo moeten

kunnen opgaan voor dieren. En hetzelfde kan gelden voor het nuttigen van (bepaalde) gewassen of het kappen van bomen. Mogelijk kan zelfs worden betoogd dat dieren die worden aangevallen, zich moeten kunnen beroepen op noodweer. Het toekennen van rechten aan dieren en planten kan aldus tot enorme verschuivingen in het strafrechtssysteem leiden. Ook reeds bestaande delicten dienen in dit kader te worden herbeoordeeld, bijvoorbeeld de huidige vernielingsdelicten in de artikelen 161 tot en met 172 Sr. Bij deze delicten staat nu het belang van de algemene veiligheid van personen of goederen (die weer van betekenis zijn voor de mens) centraal. Bij een ecocentrische benadering zou het belang van de bescherming van het ecosysteem als uitgangspunt kunnen worden genomen.

5.3 Het recht op eigendom vanuit sociaal-ecocentrisch perspectief

Het recht op eigendom is nu verbonden met de bescherming van het bezit van een persoon in het hier en nu. Bij een sociaal-ecocentrisch perspectief zal veeleer dienen te worden gekeken naar de vraag in hoeverre sprake is van sociaal-ecocentrische eerlijkheid. Het recht verwordt dan mogelijk tot een 'recht op sociaal eerlijk bezit'. Schünemann pleit in dit opzicht voor een verdeling van goederen gebaseerd op principes van het natuurrecht: elke generatie moet de natuurlijke grondstoffen doorgeven aan de volgende generatie in een staat die niet slechter is dan de staat waarin de natuurlijke grondstoffen zich bevonden ten tijde van een voorgaande generatie. Hij pleit aldus voor het natuurrechtelijk beginsel van 'gelijkheid tussen generaties'. In zijn ogen zijn het onevenredig gebruik van niet-hernieuwbare grondstoffen en de verspilling van hernieuwbare grondstoffen overtredingen van het natuurrecht die van veel groter belang zijn dan het eigendom van geproduceerde goederen en het daarmee verband houdende misdrijf diefstal.^[81] Uitgaande van dit perspectief dienen bijvoorbeeld de huidige vermogensdelicten te worden herzien, waarbij niet zozeer het individuele eigendomsrecht centraal staat, maar zowel sociale, ecologische als economische aspecten van belang zijn.

5.4 Het recht op vrijheid vanuit sociaal-ecocentrisch perspectief

Net zoals voorgaande individuele rechtsgoederen, staat het recht op vrijheid in het huidige rechtsstelsel in verbinding met het individu in het hier en nu. Binnen een sociaal-ecocentrisch paradigma zal veeleer dienen te worden gekeken naar hoe de mensheid ook in de toekomst van de vrijheid kan genieten. In bepaalde politiek economische studies wordt in dit kader gepleit voor een *mindshift*. Volgens de politiek econome Göpel moeten we om een duurzaamheidstransformatie mogelijk te maken, niet alleen kijken naar output gemeten in geld en de vrijheid van obstakels voor individuele koopwensen en economische groei, maar veeleer naar output gemeten aan de hand van gedifferentieerde sociale, ecologische en culturele indicatoren en het waarborgen van welzijn binnen planetaire grenzen.^[82] Het recht op vrijheid zou dan bewegen naar een soort 'recht op duurzaam welzijn'. Ook op dit punt zou een paradigmaverschuiving gevolgen hebben voor reeds bestaande delicten in het strafrecht. Denk bijvoorbeeld aan het delict mensenhandel. Dat is nu een misdrijf tegen de persoonlijke vrijheid, maar mogelijk dat het beter kan worden getypeerd als een misdrijf tegen de menselijke waardigheid. Een dergelijke kwalificatie benadrukt dan dat het bij uitbuiting niet alleen gaat om de situatie waarbij de vrijheid van de uitgebuite persoon wordt ingeperkt en dus schade toebrengt aan een ander, maar dat het ook de omstandigheid betreft waarbij op een excessieve manier misbruik wordt gemaakt van anderen teneinde daarvan te profiteren en daarmee een disbalans veroorzaakt of in stand houdt tussen de dimensies *People & Profit*. Dat er animo is voor een verschuiving meer in die richting, blijkt overigens uit de voorgenomen modernisering van de strafbaarstelling van mensenhandel en de criminalisering van ernstige benadeling.^[83] Maar ook gedragingen die nu niet strafbaar zijn, zouden strafbaar kunnen worden gesteld om het welzijn in de toekomst te waarborgen. Zo zou de uitstoot van giftige stoffen (nog meer) via het strafrecht aan banden kunnen worden gelegd of bepaalde vlieggreizen zouden kunnen worden verboden - en dus juist de vrijheid in het heden inperken - om grotere milieuschade te voorkomen en het welzijn voor de mensheid in de toekomst te waarborgen.

6. Grenzen aan een sociaal-ecocentrisch strafrecht?

Hiervoor werden al enige risico's vanuit liberalistisch gedachtengoed genoemd bij de verschuiving naar een

sociaal-ecocentrisch paradigma: het is moeilijk het bereik van het 'behoud van het ecosysteem' in te schatten. Bij het beschermen van een dergelijk collectief belang kan de macht van de overheid sterk worden uitgebreid ten koste van de vrijheid van de individu. Als de mens niet boven dieren of planten staat in de hiërarchie, is het ingewikkeld te bepalen hoe bijvoorbeeld het recht op leven van de mens zich verhoudt tot het recht op leven van planten of dieren. Hoe moet voorts het recht op 'sociaal eerlijk bezit' worden gewaardeerd? En als we niet uitgaan van een 'recht op vrijheid', maar een 'recht op welzijn' kan de overheid aanzienlijk veel gedragingen in het strafrecht betrekken om beoogd welzijn voor toekomstige generaties te garanderen. Het bereik van het strafrecht lijkt enorm te kunnen worden opgerekt bij een sociaal-ecocentrisch paradigma. Vanuit liberaal perspectief is het huidige antropocentrische paradigma dan ook goed te verdedigen en is een paradigmaverschuiving naar een sociaal-ecocentrisch strafrecht moeilijker te rechtvaardigen. Voor alle duidelijkheid: daarmee zij niets gezegd over de rechtvaardiging van een sociaal-ecocentrische benadering binnen andere rechtsdisciplines.

Moet het bewerkstelligen van een meer sociaal-ecocentrische samenleving via het strafrecht dan worden verworpen? Dat is - alleen al gelet op de in dit artikel aangestipte internationale en Europese afspraken - in elk geval niet realistisch. Op welke manier kunnen dan grenzen worden gesteld aan een sociaal-ecocentrisch strafrecht? Welke criteria zijn doorslaggevend voor criminalisering op dit gebied?

In zijn algemeenheid kan worden gesteld dat het in de huidige gedifferentieerde samenleving niet eenvoudig is te bepalen wanneer criminalisering van gedrag in de rede ligt.^[84] In zijn dissertatie schetst Nab een venndiagram van zes beginselen waaraan strafbare feiten idealiter voldoen, te weten het vergeldingsbeginsel, het legaliteitsbeginsel, het ultimatum remedium beginsel, het wederrechtelijkheidsbeginsel, het daadstrafrechtbeginsel en het schuldbeginself.^[85] Deze beginselen kunnen volgens Nab vanuit drie verschillende perspectieven worden beoordeeld: het liberale perspectief, het communitaristische perspectief en het functionalistische perspectief. De diverse perspectieven kleuren de betekenis van de beginselen.^[86] Het liberale perspectief kwam in deze bijdrage uitvoerig aan de orde (zij het dat niet specifiek is ingegaan op de hiervoor genoemde beginselen). Het is het meest systeem-kritische perspectief waarbij het rechtsbelang met name de vrijheid van de burger ten opzichte van de staat dient te beschermen. In het communitaristische perspectief wordt de tegenstelling tussen het belang van het individu en het belang van de gemeenschap verworpen.^[87] Uitgangspunt is dat democratisch aangenomen wetgeving in beginsel aansluit bij de heersende opvattingen in de samenleving. De beginselen zijn als gevolg van dit uitgangspunt flexibel; het zijn tijdelijke 'overeenkomsten' op basis van een belangenafweging als resultante van een voortdurend proces van (her)onderhandelingen binnen een bepaalde samenleving.^[88] De bescherming van fundamentele rechten berust binnen dit perspectief primair op de procedurele waarborgen.^[89] Het functionele perspectief tot slot, stelt geen visie tussen staat en burger centraal, maar kijkt naar de praktische gevolgen van een strafbaarstelling en beoordeelt deze op basis van effectiviteit.^[90]

Nab vraagt zich af of de liberale standpunten van de wetgever in 1886 vandaag de dag nog stand kunnen houden. Veel maatregelen die worden genomen in het kader van veiligheid, staan op gespannen voet met de liberale terughoudendheid inzake de inzet van het strafrecht. Nab haalt daarbij tevens Verbruggen aan die een verschuiving constateert van de legaliteit van de gedraging naar de legitimiteit van de overheidsreactie. In de beoordeling van die legitimiteit kunnen waarden als vrijheid, effectiviteit en efficiëntie wel meewegen, maar ze hebben geen doorslaggevende werking.^[91] In elk geval ten aanzien van strafbaarheid in de 'voorfase' komt Nab tot de conclusie dat het liberale perspectief sluipenderwijs is gewisseld naar een communitaristisch perspectief.^[92]

In ons Wetboek van Strafrecht heeft een dergelijke perspectiefwisseling (nog) niet plaatsgevonden op het gebied van de bescherming van het ecosysteem. Het huidige Wetboek van Strafrecht is, als gezegd, voornamelijk gericht op de mens in het heden en dat antropocentrische paradigma is goed te verklaren vanuit een liberaal perspectief. Maar de druk op het strafrecht om zich meer te richten op sociaal-ecocentrische rechtsbelangen neemt toe. Het liberale perspectief staat afwijzend tegenover een paradigmaverschuiving, maar daardoor kan het ook weinig nadere handvatten bieden als wél wordt overgegaan tot een meer sociaal-ecocentrisch strafrecht. Hoe sterker sociaal-ecologische rechtsbelangen in het strafrecht worden betrokken, hoe meer - ook op dit gebied - het stelsel communitaristisch van aard wordt.^[93]

Het is in dat geval van belang dat in het democratische proces waarin wetgeving wordt aangenomen, de

hiervoor genoemde risico's van het uitbreiden van het strafrecht (die vanuit liberaal oogpunt rijzen) in oenschouw worden genomen. Bij een gemoderniseerd Wetboek van Strafrecht dat ook door volgende generaties kan worden gebruikt, moet een fundamentele discussie worden gevoerd in hoeverre gedragingen die een disbalans veroorzaken tussen de mens, de aarde en de economie strafbaar dienen te worden gesteld en/of in hoeverre gedragingen die geen schade toebrengen aan een ander individu op dit moment, maar wel schadelijk zijn voor het milieu in de toekomst - in het strafrecht dienen te worden betrokken. Daarbij dient nadrukkelijk aandacht te worden besteed aan de vraag in hoeverre het noodzakelijk is duurzaamheidsdoelstellingen te verwezenlijken door middel van het strafrecht in plaats van of in aanvulling op andere rechtsgebieden. Dat het strafrecht een wenselijk instrument zou zijn in deze context, wordt in elk geval niet onderschreven door de hiervoor besproken schadedoctrine en rechtsgoedleer. De inzet van het strafrecht als middel, terwijl de noodzaak daarvan op basis van bestaande theorieën niet blijkt, verdient dan ook nadere argumentatie. Vanzelfsprekend zal eveneens aan de orde moeten komen in hoeverre met (betere) handhaving van het huidige (straf)recht bepaalde doeleinden kunnen worden bereikt. Deze bijdrage geeft slechts beperkt antwoord op de vraag of en in welke gevallen ecocentrische rechtsgoederen bescherming verdienen binnen het (commune) strafrecht, maar door het in kaart brengen van mogelijke gevolgen en risico's bij een volledige paradigmaverschuiving, zet het een eerste stap en nodigt het uit tot een nadere gedachtewisseling.

7. Besluit

Een strafrechtstelsel dat is gebaseerd op een sociaal-ecocentrisch paradigma bergt het risico in zich dat de overheid de vrijheid van het individu inperkt ten gunste van het belang van toekomstige generaties. Het gevaar daarbij is dat het streven naar een duurzame samenleving kan ontaarden in een paternalistisch strafrechtstelsel waarbij de overheid steeds meer macht naar zich toetrekt, zich uitdrukkelijk bemoeit met het maatschappelijk leven en steeds meer gedragingen in het materiële strafrecht worden betrokken. Om te voorkomen dat de overheid zijn macht zal misbruiken en het strafrecht steeds meer uitdijt, ligt hier een belangrijke rol voor de wetenschap. Er zal moeten worden geboogd op wetenschappelijke inzichten ten aanzien van duurzaam beleid en schadelijke gedragingen. Ook zal moeten worden bezien in hoeverre civielrechtelijke en bestuursrechtelijke in plaats van strafrechtelijke maatregelen schade kunnen voorkomen en in hoeverre strakkere handhaving een oplossing kan bieden in plaats van het creëren van extra regels. Deze inzichten kunnen de inzet van het strafrecht rechtvaardigen of juist ontraden. Aan de wetenschap - ook de strafrechtwetenschap - de belangrijke taak om vakgebied overschrijdende inzichten op te doen en wetenschappelijke inzichten te delen. Aan de hand van die inzichten zal een fundamentele discussie dienen te worden gevoerd over de vraag of, en zo ja, in hoeverre en op welke wijze de staat het strafrecht wenst in te zetten teneinde de transitie naar een duurzame samenleving te verwezenlijken.

Voetnoten

[1] S.M.A. (Sjarai) Lestrade is universitair hoofddocent straf(proces)recht aan de Radboud Universiteit (Onderzoekscentrum Staat en Recht). De auteur dankt de redactie van DD, Piet Hein van Kempen en Mikhel Timmerman voor hun waardevolle feedback op een eerdere versie van dit artikel.

[2] J. Remmelink 'Actuele stromingen in het Nederlandse strafrecht', in: V.H. Davelaar - van Tongeren, N. Keijzer en U. van de Pol (red.), *Strafrecht in perspectief, Een bundel bijdragen op strafrechtelijk gebied ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan der Vrije Universiteit te Amsterdam*, Arnhem: Gouda Quint 1980, p. 32. Zie ook M.S. Groenhuijsen, 'Strafrechtelijk stromenland', *DD* 2008/77.

[3] J. Remmelink, *Mr. D. Hazewinkel-Suringa's Inleiding tot de studie van het Nederlandse Strafrecht*, Deventer: Gouda Quint 1996, p. 18, 41-42 en J. de Hullu, *Materieel strafrecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2021, p. 17-18.

[4] Het antropocentrisme is de benadering waarbij de mens centraal staat. Zie nader over dit begrip: par. 2.

[5] Er is een bulk aan (inter)nationale literatuur op dit gebied. Zie in Nederland onder meer: J. den Outer,

Rechten voor de natuur, Rotterdam: Lemniscaat 2023; en W. de Rek, *De gulden snede, Herman Wijffels over een economie die werkt voor mens en aarde*, Amsterdam: Balans 2019.

[6] World Commission on Environment and Development, *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*, UN General Assembly 1987, A/42/427.

[7] Zie <https://sdgs.un.org/goals> en <https://sdgnederland.nl>.

[8] Zie <https://earthcharter.org/>.

[9] Zie <https://klimaatakkoord.nl/klimaatakkoord/documenten/publicaties/2019/06/28/klimaatakkoord>.

[10] Zie <https://unfccc.int/cop28>.

[11] Zie https://ec.europa.eu/info/energy-climate-change-environment_nl.

[12] Voorstel voor een Richtlijn van het Europees Parlement en de Raad inzake de bescherming van het milieu door middel van het strafrecht en tot vervanging van Richtlijn 2008/99/EC, COM/2021/851 final. Zie met betrekking tot kritiek over de effectiviteit van de huidige richtlijn 2008/99/EC (waarbij het centrale kritiekpunt over gebrekkige handhaving zeker ook zou gelden voor de nieuwe richtlijn): M. Faure, 'De strafrechtelijke bescherming van duurzaamheid: vergezichten en uitdagingen', *DD* 2021/47, p. 642-644.

[13] Zie nader over dit begrip: par. 2.

[14] J. Elkington, *Cannibals With Forks: The Triple Bottom Line of 21st Century Business*, Oxford: Capstone 1997.

[15] Wet van 15 april 1886, *Stb.* 1886, 46, respectievelijk Wet van 1 maart 1881, *Stb.* 1881, 35.

[16] Y. Buruma, *De dreigingsspiraal, Onbedoelde neveneffecten van misdaadbestrijding*, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers 2005, p. 48-49.

[17] M. Meesters, P. Nieuwbeerta & J.M. ten Voorde, 'De veranderingen en groei van het Tweede Boek van het Wetboek van Strafrecht. Een historische analyse van zijn externe structuur in de periode 1886-2017', *PROCES* 2019/5.

[18] Zie onder meer M. Schuilenburg, 'Strafrechtelijke aanpak milieucriminaliteit schiet tekort' op [SocialeVraagstukken.nl](https://socialevraagstukken.nl), 23 september 2019 (hierna: Schuilenburg 2019a); M. Schuilenburg 'Waarom milieucriminelen vrij spel hebben en wat we eraan kunnen doen', in: M. Schuilenburg & S. van Tuinen (red.), *Leven in het antropoceen, Een handleiding*, Amsterdam: Boom uitgevers 2019 (hierna: Schuilenburg 2019b). En voorts I.M. Koopmans, *De strafbaarstelling van milieuverontreiniging*, (diss. Leiden), Arnhem: Gouda Quint 1996; D. Roef, *Strafbare overheden: een rechtsvergelijkende studie naar de strafrechtelijke aansprakelijkheid van overheden voor milieuverstoring* (diss. Maastricht 2001), Antwerpen: Intersentia 2001; M.J.C. Visser, *Zorgplichtbepalingen in het strafrecht* (diss. Maastricht), Deventer: Gouda Quint 2001; M. Faure & M. Visser, *De strafrechtelijke bescherming van het leefmilieu in België, Duitsland en Nederland*, Antwerpen: Intersentia 1999; M. Faure, T. de Roos & M. Visser, 'Naar een nieuw gemeen milieu strafrecht?!', *Milieu & Recht* 2002, nr. 1, p. 7-12. En de diverse opstellen in M.J.C. Visser & A. de Lange (red.) *Milieustrafrecht, Onderzoek en aanbevelingen voor theorie en praktijk*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2007); Faure 2021, p. 636-650.

[19] Dreigingsbeeld Milieucriminaliteit 2021, te raadplegen via Dreigingsbeeld Milieucriminaliteit 2021 + addendum (01-06-2022) | Rapport | Openbaar Ministerie (om.nl); en Handhaven in het duister, De aanpak van milieucriminaliteit en -overtredingen, 30 juni 2021, te raadplegen via Handhaven in het duister | Rapport | Algemene Rekenkamer.

[20] Onderzoeksraad voor Veiligheid, *Industrie en Omwonenden*, Den Haag, april 2023 te raadplegen via Industrie en Omwonenden - Onderzoeksraad.

- [21] NOS, 'Omwonenden doen aangifte van strafbare feiten door Chemours', 4 september 2024.
- [22] Voorstel van wet van het lid Van Raan houdende Wijziging van het Wetboek van Strafrecht en het Wetboek van Strafrecht BES in verband met het strafbaar stellen van ecocide (Wet strafbaarstelling ecocide).
- [23] Zie in dit kader ook S.J. Lopik, 'Ecocide: een fair label? De terminologie van een populaire nieuwe milieustrafbaarstelling met hooggespannen verwachtingen', *NJB* 2022/1353, p. 1682. Lopik merkt het huidige materiële milieustrafrecht aan als een lappendeken waarbij het toevoegen van een eventueel nieuwe delict als ecocide de duidelijkheid en hanteerbaarheid van het rechtsgebied vermoedelijk niet ten goede komt. Volgens hem is een volledige herijking van het milieustrafrecht vereist.
- [24] E.S. Brondizio e.a. 'Re-conceptualizing the anthropocene: a call for collaboration', *Global Environmental Change* 2016-39, p. 318-327; P.J. Crutzen, 'The "Anthropocene"', in: E. Ehlers, T. Krafft (red.) *Earth System Science in the Anthropocene*, Springer: Berlin, Heidelberg 2006; P. Crutzen, 'Geology of mankind', *Nature* 2002-415, 23; C.N. Waters e.a., 'The Anthropocene is functionally and stratigraphically distinct from the Holocene', *Science* 2016-351; M. Lim, 'Securing Equitable and Sustainable Futures in the Anthropocene - What Role and Challenges for Environmental Law?', in: M. Lim (red.), *Charting Environmental Law Futures in the Anthropocene*, Singapore: Springer 2019, p. 3.
- [25] Zie International Geosphere-Biosphere Programme (IGBP), te raadplegen via Earth system definitions - IGBP.
- [26] A. Brennan & Y.S. Norva, 'Environmental Ethics', in: E.N. Zalta (red.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, par. 1 (Summer 2022 Edition).
- [27] B. Mylius, 'Three Types of Anthropocentrism', *Environmental Philosophy* 2018-15/2, p. 159-194.
- [28] D. Griggs, M. Stafford-Smith, O. Gaffney, J. Rockström, M.C. Öhman, P. Shyamsundar, W. Steffen, G. Glaser, N. Kanie & I. Noble, 'Sustainable development goals for people and planet', *Nature* 2013-495(7441), p. 305-307; W. Steffen, P.J. Crutzen, J.R. McNeill, 'The anthropocene: are humans now overwhelming the great forces of nature', *Ambio* 2007-36, p. 614-621; D. Griggs, M. Stafford-Smith, J. Rockström, M.C. Öhman, O. Gaffney, G. Glaser, N. Kanie, I. Noble, W. Steffen & P. Shyamsundar, 'An integrated framework for sustainable development goals', *Ecology and Society* 2014-19.
- [29] Lim 2019, p. 3.
- [30] Zie voor onder meer de eerste wijdverspreide aanzetten tot deze gedachtevorming D.H. Meadows, D.L. Meadows, J. Randers, & W.W. Behrens, *The Limits to Growth*, New York: New American Library 1972 (te raadplegen via [The Limits to Growth. A report for the Club of Rome's project on the predicament of mankind. \(donellameadows.org\)](http://TheLimitsToGrowth.org)); R. Sylvan (voorheen Routley), 'Is There a Need for a New, an Environmental Ethic?', *Proceedings of the X11 World Congress of Philosophy, No. 1*. Varna: Bulgaria 1973, p. 205-210; A. Naess, 'The Shallow and the Deep, Long-Range Ecology Movement', *Inquiry* 1973-16, p. 95-100. Zie ook Brennan & Norva 2022, par. 2-3.
- [31] R. White, 'Environmental Crime, Ecological Expertise and Specialist Environment Courts', in: J. Gacek & R. Jochelson (red.), *Green Criminology and the Law*, Palgrave: Cham 2022, p. 62; R. White 'Ecocentrism and criminal justice', *Theoretical Criminology* 2018 22(3), p. 345 met verwijzing naar T. Berry, *The Great Work: Our Way Into the Future*, New York: Harmony/Bell Tower 1999 en C. Cullinan, *Wild Law: A Manifesto for Earth Justice*, Green Books 2011 en M. Halsey & R. White 'Crime, Ecophilosophy and Environmental Harm' *Theoretical Criminology* 1998 2(3) en C. Williams, 'Wild law in Australia: Practice and possibilities' *Environmental Planning and Law Journal* 2013, p. 259-284; W. Achterberg, *Humanisme zonder arrogantie, Modern humanisme en ecocentrisme* (oratie Universiteit Wageningen) 1992.
- [32] H. Washington, B. Taylor, H. Kopnina, P. Cryer & J.J. Piccolo, 'Why ecocentrism is the key pathway to sustainability', *The Ecological Citizen* 2017-1/1, p. 35-41. Overigens bestaan er onder de aanhangers van de 'diepe ecologie' weer diverse inzichten. Sommige 'diepe ecologen' kennen geen intrinsieke waarde toe aan

niet-levende organismen; ik laat die subverschillen hier buiten beschouwing.

[33] A. Cochrane, 'Environmental Ethics', *The Internet Encyclopedia of Philosophy*, par. 2 (laatst geraadpleegd op 9 januari 2024). En Brennan & Norva 2022, par. 3.

[34] Zie over dit denkbeeld onder meer M. Bookchin, *The Ecology of Freedom: The Emergence and Dissolution of Hierarchy*, Palo Alto: Cheshire Books 1982. Zie ook Cochrane, par. 2b (laatst geraadpleegd op 9 januari 2024); Brennan & Norva 2022, par. 3.1 en 3.4.

[35] Vgl. het voorgestelde artikel 3, lid 1 onder a, waarbij het wederrechtelijk en opzettelijk lozen, uitstoten of anderszins brengen van een hoeveelheid materie of stoffen of ioniserende straling in de lucht, de grond of het water óók strafbaar moet worden gesteld als dit 'aanzienlijke schade aan de kwaliteit van lucht, grond of water of aan dieren of planten veroorzaakt dan wel dreigt te veroorzaken' in het Voorstel voor een Richtlijn van het Europees Parlement en de Raad inzake de bescherming van het milieu door middel van het strafrecht en tot vervanging van Richtlijn 2008/99/EC, COM/2021/851 final.

[36] J.S. Mill, *On Liberty*, Harvard: Harvard University 1859, p. 21-22.

[37] M.D. Dubber, 'Positive Generalprävention und Rechtsgutstheorie: Zwei zentrale Errungenschaften der deutschen Strafrechtswissenschaft aus amerikanischer Sicht', *Zeitschrift für die Gesamte Strafrechtswissenschaft* 2005, p. 499-501.

[38] W. Hassemer, The Harm Principle and the Protection of 'Legal Goods' (*Rechtsgüterschutz*): a German Perspective, in: A.P. Simester, A du Bois-Pedain & U. Neuman (red.), *Liberal Criminal Theory, Essays for Andreas von Hirsch*, Oxford: Hart Publishing 2014, p. 190.

[39] Hassemer 2014, p. 193. Vgl. L.B. Esser, *De strafbaarstelling van mensenhandel ontrafeld. Een analyse en heroriëntatie in het licht van rechtsbelangen* (diss. Leiden), Den Haag: Boom juridisch 2019, p. 30.

[40] T. Hörnle, 'Rights of Others' in Criminalisation Theory', in: A.P. Simester, A du Bois-Pedain & U. Neuman (eds.), *Liberal Criminal Theory, Essays for Andreas von Hirsch*, Oxford: Hart Publishing 2014, p. 171, 180 en 183.

[41] N. Peršak, *Criminalising Harmful Conduct: The Harm Principle, its Limits and Continental Counterparts*, New York: Springer 2019, p. 104-106, en p. 116-117.

[42] Hörnle 2014, p. 183.

[43] Peršak 2019, p. 105-106.

[44] Zie over de grotere systeem-kritische potentie van het liberalisme in vergelijking tot het communitarisme en het functionalisme eveneens E.A.J. Nab, *Grenzen van het strafrecht in de voorfase. Over uiteenlopende interpretaties van de grondbeginselen van het materiële strafrecht* (diss. Nijmegen), Deventer: Wolters Kluwer 2023, p. 25-30 en p. 32-33.

[45] Peršak 2019, p. 107-108; Esser 2019, p. 17-18; J.M. ten Voorde, 'Ordenende functies van rechtsbelangen: systematiseren en spel verdelen', *Boom Strafblad* 2022, nr. 1, p. 5.

[46] Esser 2019, p. 18-25. Zie ook J.M. ten Voorde, *Democratie als strafrechtelijk te beschermen belang* (oratie Leiden), Den Haag: Boom juridisch 2023, p. 12.

[47] Zie ook Esser 2019, p. 25-27.

[48] Zie ook Ten Voorde 2023, p. 11 en J.M. ten Voorde, 'Collectieve rechtsbelangen in een Wetboek van Strafrecht', *DD* 2024/12, par. 2 in zijn bijdrage in dit nummer, met verwijzing naar J. Feinberg, *Harm to Others*, New York: Oxford University Press 1984, p. 10; S.E. Marshall & R.A. Duff, 'Criminalization of Sharing Wrongs', *Canadian Journal of Law and Jurisprudence* 1998, p. 9; en *Nomos Kommentar zum*

- [49] R. Hefendehl, 'Die Rechtsgutslehre und der Besondere Teil des Strafrechts, Ein dogmatisch-empirischer Vergleich von Chile, Deutschland und Spanien' *Zeitschrift für Internationale Strafrechtsdogmatik* 2012, p. 506-512; Dubber 2005, p. 514. Zie ook Ten Voorde *DD* 2024/12, par. 2.
- [50] Peršak 2019, p. 104 met verwijzing naar Roxin in: C. Lernestedt, *Kriminalisering - Problem och Principer*, Uppsala: Iustus Förlag, p. 146.
- [51] Ten Voorde *DD* 2024/12, par. 2.
- [52] Peršak 2019, p. 130-131.
- [53] Ten Voorde, *DD* 2024/12. Ten Voorde is uitgegaan van een antropocentrisch paradigma. Deze auteur is benieuwd of zijn betoog ook van toepassing is op een ecocentrisch paradigma, ik ga daar nu wel van uit.
- [54] Zie met betrekking tot het onderscheid tussen drie ideaaltypen van perspectieven in het strafrecht, te weten het liberalisme, het communitarisme en het functionalisme: Nab 2023, p. 20-34.
- [55] Vgl. Ten Voorde *DD* 2024/12, p. 156: "Anders dan individuele rechtsbelangen zijn collectieve rechtsbelangen nooit (helemaal) met private belangen te vereenzelvigen."
- [56] Zie ook Ten Voorde 2023, p. 31.
- [57] J. Feinberg, *Harm to Others*, New York: Oxford University Press 1984, p. 229.
- [58] R. Hefendehl, 'Die Strafvorschriften im Naturschutzrecht - Oder: Warum das Strafrecht für den Schutz der Natur nicht Prädestiniert Ist', *Natur und Recht* 2001 (23/9), p. 499.
- [59] Hefendehl 2001, p. 499 en 501.
- [60] Hefendehl 2001, p. 503.
- [61] O. Hofmann, *Das Rechtsgut der Umweltdelikte, Grenzen des strafrechtlichen Umweltschutzes*, Frankfurt: Peter Lang 1991.
- [62] W. Hassemer, 'Kennzeichen und Krisen des modernen Strafrechts', *Zeitschrift für Rechtspolitik* 1992, p. 378-383. Zie ook J-Y Kim, *Umweltstrafrecht in der Risikogesellschaft*, Göttingen: Cuvillier Verlag 2004, p. 2.
- [63] In deze zin ook P.H.P.H.M.C. van Kempen, 'Van overcriminalisering naar een strafwaardigheidsbeginsel. Over onder meer doxing, seksuele misdrijven, euthanasie en verbodenbezitsdelicten', *DD* 2022/41, p. 405. "De voor het strafrecht fundamentele gedachte dat alleen gedragingen die moreel verkeerd én schadelijk zijn strafbaar mogen worden gesteld, is in het voorgaande uitgewerkt in een beginsel: het strafwaardigheidsbeginsel."
- [64] Peršak 2019, p. 131-132.
- [65] Zie bijvoorbeeld J. de Hullu, *Zijn er grenzen aan de strafrechtelijke aansprakelijkheid?* (oratie Tilburg), Arnhem: Gouda Quint 1993; Y. Buruma, 'Strafrechtelijk regeringsbeleid in de veiligheidsstaat' in: K. Boonen, R. Foqué, & T. A. de Roos (red.), *Idealen, waarden en taken van het strafrecht* (Liber amicorum 't Hart), Deventer: Wolters Kluwer 2002, p. 194-197; en Y. Buruma, 'Grenzen aan de strafrechtelijke aansprakelijkheid', in: M.S. Groenhuijsen & J.B.H.M. Simmelink (red.), *Glijdende schalen* (Liber amicorum De Hullu), Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2003, p. 71-93; en H. Boutellier, *De veiligheidsutopie: hedendaags onbehagen en verlangen rond misdaad en straf*, Den Haag: Boom Lemma uitgevers 2005; en N. Rozemond, 'Strafrechtelijke belangenafweging in de risicosamenleving', *RM Themis* 2006, p. 160-168; en C. Kelk, *Strafrecht binnen menselijke proporties*, Den Haag: Boom uitgevers 2008; A.R. Mackor, 'Strafrecht en liberalisme, Ontwikkelingen rond strafrecht waarover liberalen zich zorgen zouden moeten maken', *NJLP*

2012, afl. 1, p. 5-11; F. de Jong, 'Het mensbeeld van het risicostrafrecht', *DD* 2021/53; Van Kempen 2022, p. 381-405.

[66] D.R. Doorenbos, 'Modieuze milieudelicten: Strafrechtelijk gesanctioneerde zorgplicht- en vangnetbepalingen in de omgevingswetgeving', *Milieu en Recht* 2021/106.

[67] K. Lüderssen, *Abschaffen des Strafens?*, Frankfurt am Main: Suhrkamp 1995, p. 384.

[68] Kim 2004, p. 3.

[69] Schuilenburg 2019a. Zie ook Schuilenburg 2019b.

[70] R.C.P. Haentjens, 'De bedreiging der samenleving door aantasting van het natuurlijk milieu en het strafrecht als middel tot afweer' in J.P. Balkema e.a.(red.) *Gedenkboek Honderd jaar Wetboek van Strafrecht*, Arnhem: Gouda Quint 1986, p. 480.

[71] M.G. Faure en M.J.C. Visser, 'Ideaaltypisch milieustrafrecht; Opbouw, inhoud en structuur van noodzakelijke delicten', in: Visser & De Lange 2007, p. 49 en zie ook Faure 2021, p. 642.

[72] Nab 2023, p. 22-23.

[73] H.J. Smidt (red.), *Geschiedenis van het Wetboek van Strafrecht*, Haarlem: H.D. Tjeenk Willink 1891 (tweede druk, herzien en aangevuld door J.W. Smidt), p. 16.

[74] Zie bijvoorbeeld [Kamerstukken II 2015/16, 34372, nr. 3](#), p. 60 "Daarbij is - in verband met de omstandigheid dat de inzet van het strafrecht ultimum remedium is - van betekenis dat benadeelden in bepaalde gevallen ook andere wegen kunnen bewandelen om gegevens van het internet te weren." En [Kamerstukken II 2015/16, 29754, nr. 358](#), p. 34 "Ik zeg daar nog even dat het strafrecht in Nederland het ultimum remedium is als iemand zich in strijd met de wet gedraagt." Zie het dat de wetgever niet in alle gevallen dit uitgangspunt handhaaft, maar soms ook spreekt van een 'optimum remedium', zie bijv. *Handelingen II 2014/15*, 51-7, p. 8 "Wij denken dat strafrecht een van de schakels is bij de bestrijding van zorgfraude. Strafzaken zijn namelijk complex en ze kosten tijd en geld. Daarom wordt het strafrecht gericht ingezet waar dit het meeste effect sorteert. Het wordt ingezet als optimum remedium en niet als ultimum remedium. Uiteindelijk gaat het om een optimaal resultaat." Zie ook par. 6.

[75] [Kamerstukken II 2020/21, 35871, nr. 3](#), p. 2. "Doodslag en moord zijn verschijningsvormen van de meest ernstige onomkeerbare aantasting van het hoogste rechtsgoed, namelijk het menselijk leven." Zie ook Ten Voorde 2022, p. 5.

[76] Gewijzigd bij Wet van 19 januari 1989, *Stb.* 1989, 7 om een betere bescherming van de algemene veiligheid van personen tegen ernstige verontreinigingen van het milieu mogelijk te maken. Zie hierover ook M. Velthuis, 'De beperkte toepasbaarheid van artikel 173a en 173b Sr in de praktijk', *Boom Strafblad* 2020, nr. 3, p. 136-143.

[77] Zie ook Haentjens 1986, p. 471-487.

[78] 'Het behoud van het ecosysteem' is niet precies hetzelfde concept als 'de balans tussen de drie dimensies *People, Planet* en *Profit*', maar beide concepten lenen zich voor een gedachte-experiment inzake een meer sociaal-ecocentrisch strafrechtstelsel.

[79] Den Outer 2023 en J. den Outer, 'Onze planeet leefbaar houden? Geef bossen en rivieren rechten', *De Correspondent* 3 mei 2021. En zie eveneens online Steun - Rechten voor de Natuur (rechtennatuur.nl).

[80] Zie over de kritische kanttekeningen bij een dergelijk delict Lopik 2022, p. 1682.

[81] B. Schünemann, 'Principles of Criminal Legislation in Postmodern Society: The Case of Environmental

Law', *Buffalo Criminal Law Review* 1997, p. 175-194.

[82] M. Göpel, *The Great Mindshift, How a New Economic Paradigm and Sustainability Transformations go Hand in Hand*, New York: Springer 2016, p. 149-168.

[83] Consultatie Wetsvoorstel modernisering en uitbreiding strafbaarstelling mensenhandel (te raadplegen via <https://www.internetconsultatie.nl/mensenhandel/b1>). Zie overigens ook mijn bezwaren bij de voorgenomen modernisering en uitbreiding: S.M.A. Lestrade, 'De strafbaarstelling van mensenhandel, uitbuiting en ernstige benadeling nader beschouwd', *Boom Strafblad* 2023, nr. 3, p. 109-119.

[84] Wel wordt erkend dat bepaalde criteria voor strafbaarstelling een faciliterende functie hebben bij de beantwoording van de vraag of en zo ja hoe en in welke mate het strafrecht als wetgevingsinstrument zal moeten of mogen worden ingezet. Zie onder andere C.P.M. Cleiren, 'Functie en waarde van criteria voor strafbaarstelling in het huidig tijdsgewricht' in: C.P.M. Cleiren e.a. (red.), *Criteria voor strafbaarstelling in een nieuwe dynamiek. Symbolische legitimiteit versus maatschappelijke en sociaalwetenschappelijke realiteit*, Den Haag: Boom Lemma 2012, p. 6. En S.S. Buisman, 'Criteria voor strafbaarstelling - De integratie tussen theorie en wetgevingsbeleid', *Boom Strafblad* 2020, nr. 1, p. 64-72. Zij pleit voor een drietrapsbenadering van het strafwetgevingsproces waarbij (1) legitimering plaatsvindt aan de hand van drempelcriteria, (2) rechtvaardiging geschiedt aan de hand van begrenzendende criteria, en tot slot (3) bij de formulering van de strafbaarstelling gebruik wordt gemaakt van formuleringcriteria. Zie voorts L.H.C. Hulsman, *Handhaving van recht* (oratie Rotterdam), Deventer: Kluwer 1965; J.M. van Bemmelen, 'Positieve criteria voor strafbaarstelling', in: J.F. Glastra van Loon, R.A.V. van Haersolte & J.M. Polak (red.), *Speculum Langemeijer. 31 rechtsgeleerde opstellen*, Zwolle: Tjeenk Willink 1973, p. 1-14; G.J.M. Corstens, 'Civielrechtelijke, administratiefrechtelijke of strafrechtelijke rechtshandhaving?', *Preadvies Nederlandse Juristenvereniging 1984*, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1984. Th.A. de Roos, *Strafbaarstelling van economische delicten* (diss. Tilburg), Arnhem: Gouda Quint 1987; M.S. Groenhuijsen, 'Criteria voor strafbaarstelling', *Delikt en Delinkwent* 1993/23, p. 1-6; R. Haveman, *Voorwaarden voor strafbaarstelling van vrouwenhandel* (diss. Utrecht), Deventer: Gouda Quint 1998 en S.M.A. Lestrade, *De strafbaarstelling van arbeidsuitbuiting in Nederland* (diss. Nijmegen), Deventer: Wolters Kluwer 2018, p. 131 e.v.

[85] Nab 2023, p. 9.

[86] Nab 2023, p. 374-377.

[87] Nab 2023, p. 25.

[88] Nab 2023, p. 26 met verwijzing naar o.m. M.A.H. van der Woude & E. van Sliedregt, 'De risicosamenleving: overheid vs. strafrechtswetenschap? Aanwijzingen voor het debat rondom veiligheid en risico's', *Proces* 2007, afl. 6, p. 216-226.

[89] Nab 2023, p. 27.

[90] Nab 2023, p. 32-33.

[91] F. Verbruggen, 'Strafbare voorbereidingshandelingen in België: een autopsie zonder lijk', in: F. Verbruggen, E. Prakken en D. Roef (red.), *Vorbereidingshandelingen in het strafrecht. Preadviezen voor de Nederlands-Vlaamse Vereniging voor Strafrecht*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2004, p. 198 en Nab 2023, p. 382-383.

[92] Nab 2023, p. 386.

[93] Dat het functionele perspectief hier doorslaggevend zou zijn, ligt minder voor de hand aangezien de handhaving van de (bijzonder) strafrechtelijke normen op het gebied van milieubescherming, vooral nog weinig succesvol is gebleken. Zie hierover ook de in voetnoot 19 aangehaalde literatuur.